

FREUD'ÇU, LIBERAL VE MARKSİST KİŞİLİK KURAMLARININ TÜREVİ OLARAK TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET TEORİLERİ

SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL THEORIES AS
DERIVATIONS OF FREUDIAN, LIBERAL AND MARXIST HUMAN
NOTIONS

Hüseyin AKYILDIZ*

ÖZET

Farklı kişilik kuramlarının, farklı toplum, iktisat ve siyaset teorilerine yol açtığı ifade edilebilir. Bu bağlamda Freud'un kişilik kuramının klasik ve neo-klasik iktisadın yanı sıra totaliter ve otoriter rejimlere kaynaklık ettiği söylenebilir. Diğer yandan, "doğal haklar" teorisinden özgürlükçü, "homo economicus"ın farklı yorumlarından hem "laissez faire"ci hem de kolektivist eğilimlerin türetildiği ifade edilebilir. Ayrıca, insanı irrasyonel varlık olarak ele alan bazı liberal düşünürler "sosyal seleksiyon" sürecinden, liberal toplum düzenini; buna karşın, insanı toplumsal varlık olarak ele alan Marx, kapitalist süreçte insanın yabancılaşmasından proletarya diktatörlüğü ve sosyalizmi üretmektedir. Diğer yandan, aynı tarihsel süreçte bir birleriyle çelişmeleri ve uygulamada kuramsal öngörülerine aykırı sonuçlar üretmelerine rağmen, bu teorilerin taraftar kitleler bulduğu görülmektedir. Bu olgunun psikolojik nedeni ise, insanların teorik olguları dogmatik inançlara dönüştürmesidir.

Anahtar Sözcükler: *Freud'çu kişilik teorisi, kişilik kuramları, doğal haklar, rasyonel insan, liberal iktisat, refah devleti, anayasal iktisat, Marksist iktisat, sosyalizm.*

ABSTRACT

It may be said that different human theories have caused the different theories in the field of society, economics and politics. It may be argued that Freudian thought was the inspiration for the totalitarian and authoritarian regimes as well as classic and neo-classic economics. It could be thought that liberal approaches were driven from the theory of natural rights. Also, it may be contended that the different interpretations of "homo economicus" inspired both "laissez faire"-based and collectivist ideologies. On the other hand, some liberal thinkers who regard the human being as irrational, have developed liberal society order from "social selection" process. On the contrary to all of these, Marx driven the proletarian dictatorship and socialism from human alienation caused by the capitalist system. In addition, it seems that each of these theories has found the mass of people in favor of itself although they have contradicted each other in the same historical process and produced the results against their theoretical explanation in practise. The cause of this fact is that people have transformed them into dogmas.

Keywords: *Freudian humanity theory, human conception, natural rights, homo economicus, liberal economics, welfare state, constitutional economics, Marxist economics, socialism.*

* Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Toplum, iktisat ve siyaset, bireylerin yaşamı yansıtan üç boyutu oluşturmaktadır. Bu olguların tümü sonuçta, bireylerin kişilik mekanizmalarının ürettiği süreçlerdir. Ancak bireysel kişilikler de bu üç olgudan etkilenmektedir. Bu bağlamda, bireyler, bir yandan sosyolojik, iktisadi ve siyasal koşulların biçimlediği varlık olarak gerçekleşir, diğer yandan da, doğalarıyla çelişen toplumsal, iktisadi ve siyasal koşulları değiştirip dönüştürürler. Bu iki olgu insanlığın yaşadığı diyalektiğin tez ve antitezini oluşturur. Bu dönüşümlerde temel gerekçe, bireylerin doğasına uygun daha mutlu bir toplum düzeninin gerçekleşmesidir. Bu nedenle ortaya atılan her toplum, iktisat ve siyaset teorisinin temelinde, insanın şu ya da bu şekilde bir varlık olduğuna ilişkin temel varsayım bulunmaktadır. Yani, toplum, iktisat ve siyaset teorilerinin ortak iz düşümleri alındığında, ortaya “kişilik” tasarımları çıkmaktadır. Bu bağlamda, toplum, iktisat ve siyaset teorilerinin, varsaydıkları “kişilik” kurgularının bir türevi olarak biçimlendiği ifade edilebilir. Diğer bir boyutuyla, her ne kadar psikoloji ekollerindeki “birey” ve “kişilik mekanizmaları” bire bir esas alınarak modellenmiş olmasa da, farklı kişilik algı ve kurgularının farklı toplum, iktisat ve siyaset teorilerine yol açtığı ileri sürülebilir. Ayrıca, bir biriyle çelişen bu teorilerin aynı tarihsel süreçte, büyük kitleler içerisinde nasıl taraftar bulduğu ve teorik öngörülerıyla çelişen sonuçlar yaratmalarına rağmen varlıklarını nasıl sürdürdüğü sorgulanabilir. Burada da yine kişilik kuramlarına bakmak gerekir. İşte, bu çalışmada, kişilik kuramları ile toplum, iktisat ve siyaset teorileri arasındaki ilişkinin açığa kavuşturulması; toplum, iktisat ve siyaset teorilerinin psikolojik kökenlerine ışık tutulması amaçlanmaktadır. Şüphesiz, kişilik kuramları ile toplum, iktisat ve siyaset teorileri arasındaki ilişki, Freud'çu, liberal ve Marxist kişilik kuramlarıyla sınırlı değildir. Kaldı ki, bu üç kuramın türevi olarak ele alınan olgulara ilişkin başka verilerin analize dahil edilmesi halinde dahi, pek çok yeni türevin ortaya çıkacağı açıktır. Ancak bu durumda yapılan çalışmanın alanı fazla genişleyeceğinden, bu üç ana kuramla sınırlandırılmıştır.

Çalışma beş bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde kişilik kuramlarına genel olarak ele değinilmiş; izleyen bölümlerde kişilik kuramları ile toplum, iktisat ve siyaset teorileri arasındaki ilişki ortaya konarak, kişilik kuramları ışığında, toplum, iktisat ve siyaset teorilerinin psikolojik kökenlerine inilmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise, anılan teorilerin, bir birleriyle çelişmelerine ve uygulamada kuramsal öngörülere aykırı sonuçlar üretmelerine rağmen, toplumlarda nasıl tutunduklarına ilişkin psikolojik sürecin nasıl işlediği açıklığa kavuşturulmaya çalışılarak, sonuca gidilmiştir.

KİŞİLİK KURAMLARI: İNSAN DOĞASINDAN TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET TEORİLERİNE

Kişilik, bireyin bilinç ve bilinçdışı hafızalarını içeren, çevre koşullarının etkisi altında kendi psikolojik süreçlerinde tutum ve davranışlarını üreten kendine özgü dinamik bir yapıdır (Morgan, 2004:318, 363; Jung, 1982: 66,93-98; Yoshino, Kimura vd., 2005: 1). Kişilik, bireyin doğuştan (nature) sahip oldukları donanımları (temperament dimentions) ile sonradan edindikleri (nurture) donanımları (charecter dimentions) kapsamaktadır. Birincisi bireyin psiko-varlığının biyolojik içeriğine, ikincisi ise sosyal boyutuna vurgu yapmaktadır. Bireyin kendine özgü tutum ve davranışları tamamen bu donanımların bir bütün olarak ürettiği süreçlerdir. Diğer deyişle kişilik, biyolojik ve sosyolojik nitelikleriyle, psikolojik bilinç ve bilinçdışı mekanizmaların aracılığıyla sürekli yeniden kurulum içerisinde olan dinamik bir yapıdır (Yoshino, Kimura vd., 2005:1 ; Morgan, 2004: 43-44). İşte kişiliğin bu dinamik yapısı ile biyolojik ve sosyolojik içeriğindeki belirsizlik farklı kişilik tasarımlarına neden olmaktadır.

İnsan, doğası itibariyle, mutlak biyolojik determinizme göre, genetik olarak sıkı sıkıya programlanmış (Douglas, 1989: 308), yeni biyolojik teoriye göre, kısmen özgürlüğe açık bir yapı (Douglas, 1989: 309); rasyonalist kültürel deterministlere göre, kültürün ve uzmanların belirlediği (Douglas, 1989: 297, 310-311), Dewey'e göre alışkanlıkların tanımladığı (White, 2003: 236), Bentham'a göre "homo economicus" (Yayla, 1992: 80), Hume, Smith ve Hayek'e göre "irrasyonel" (Yayla, 1993: 105); Freud'a göre cinsel eğilimlerin güdümlendiği vahşi (Fromm, 1998: 42; Horney, 1980: 14), Marx'a göre ise "doğa"sını özgürce dışsallaştırması gereken olumlu bir varlığa (Fromm, 1998: 79-80) karşılık gelmektedir.

Görüldüğü üzere, her düşünür farklı bir "insan" tasarımında bulunmaktadır. Her "insan" tasarımı da farklı toplum, iktisat ve siyaset kurgularına yol açmaktadır. Hatta aynı "insan kuramı"ndan farklı yorumlarla bir birine zıt toplum, iktisat ve siyaset teorileri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle toplum, iktisat ve siyaset teorileri temelde kişilik kuramlarının türevleri olarak ele alınabilir. (Yayla, 1992: 14, 28, 117).

FREUD'CU KİŞİLİK KURAMI: TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET TEORİLERİ

Freudizm ve onun türevleri cinsellik üzerine kurulmuş basit bir insan doğası varsayımını içermektedir (Douglas, 1989: 297). Freud'a göre kişilik "id", "ego" ve "super-ego"dan oluşmaktadır. Bunlardan "id" (ilkel benlik) iç güdüsel isteklerin tümünü temsil etmekte ve bilinçlilik düzeyine erişimine izin verilmediği için bilinç-dışı ile özdeşleştirilmektedir. "Ego" (benlik) ise, yaşama ilişkin gerçekçi yorum yapma işlevini icra eden örgütlenmiş kişilik'i; yani bilinçliliği; buna karşın, hem bilinç ve hem de bilinç-dışındaki kökleriyle

“süper-ego” (üst benlik), toplumsal buyruk ve yasaklamaların içselleştirilmesini temsil etmektedir (Debray, 1991: XII-XIII, 72-73; Akyıldız, 1998: 167-168). Freud'a göre, insanı cinsellik ile saldırganlık eğilimleri arasındaki çelişki güdülemekte ve üçüncü taraf olarak toplumsal kurallar ve otoriteyi temsil eden super-ego bu çatışmaya dahil olmaktadır. Kişilik, cinsellik ve saldırganlık güdülerinin çeşitli biçimlerde yüceltilmeleri yada bunlara karşı tepki düzenlerinden oluşmaktadır (Debray, 1991: 77; Akyıldız, 1998: 167). Ego'nun gerçekçi yorum işleviyle katıldığı bu süreçte, süper-ego'nun temsil ettiği kurallara uymayan cinsel ve saldırgan eğilimler şiddetle bastırılarak bilinç altına itilmektedir. Freud'a göre baskı altına alınan bu eğilimler, insanın uygarlık karşıtı karanlık yanını temsil etmektedir. İnsanın tabiatı genellikle vahşi ve kötüdür. Toplum onu uygarlaştırmaya çalışır. Bu nedenle uygarlıkla baskı arasında doğru bir orantı vardır (Debray, 1991: 61-63, 111-117; Fromm, 1998:105-108; Horney, 1980: 14; Akyıldız, 1998: 167).

Freud'un yaklaşımının kökeni Auguistinist teoriye götürülmektedir. Anılan teoriye göre, insanların içinde kötülük olduğu için, kendi hallerine bırakıldıklarında sürekli fenalık işleyeceklerinden, Tanrı onlara kendilerini kötülüklerden alıkoyacak kurallar koyan kilise ve devleti armağan ettiği ileri sürülmektedir. Bu durumda monarklar ve kiliseyi temsil edenlerin de insan olduğu düşünülebilir. Ancak bu kez de monarklar ve kiliseyi temsil edenlerin doğrudan İsa'dan geldikleri ve kötü insanlar üzerinde sadece Tanrının kurallarını uygulayan kimseler olduğu varsayılmaktadır (Douglas, 1989: 302-303).

Benzer bir yaklaşımla, Freud'çu düşünceyle faşist devlet modeli arasında bağ kurulabilir. Bireylerin üzerinde kutsal varlığı temsil eden baskıcı faşist devlet modeli ile Freud'un “id” üzerinde uygarlaştırıcı baskısını temsil eden “süper-ego”nun bir biriyle örtüştüğü görülmektedir (Tura, 2003: 222). Aynı yaklaşım daha hafif tonlarıyla Keynesyen teori için de uygulanabilir. Keynes'in “bireylerin spekülasyon güdüsüyle para talebinde bulunması yada sendikalar yoluyla yüksek ücret artışı elde etmeleri nedeniyle ekonomide tam istihdamın sağlanamaması; bu nedenle, devletin ekonomiye para politikalarının yanı sıra açık bütçe ve maliye politikalarıyla müdahale etmesi gerektiği” yaklaşımı (Öcal, 1981: 282-283, 310,311; Smith, 1994: 204-206; Dornbusch ve Fisher, 1990: 141-142) ile Freud'un “id” ve “süper-ego”ya yüklediği anlam ve fonksiyonlar arasındaki benzerlik kolaylıkla görülebilir. Bu bağlamda, Keynes'in “devlet müdahalesi” yoluyla ekonomik sistemi denetimlerinde tutan kamu görevlilerinin, bencil ve spekülatif amaçlarla kamu zararına ekonomik faaliyetlerde bulunabilen toplum bireylerinden daha erdemli ve akıllı davranacaklarına ilişkin örtülü varsayımı (Hirsch, 1978: 127-128) ile Freud'un “süper-ego”nun “id” üzerindeki uygarlaştırıcı baskısına ilişkin yaklaşımının örtüştüğü söylenebilir. Buradan da siyasal, sosyal ve iktisadi bir kavram olan refah devleti ortaya çıkmaktadır.

Freud'un "bastırma mekanizması" ve "psşik ekonomi" fikri üç meta-psikolojik hipotezinden ikisini oluşturmaktadır. Freud'a göre tatmin (pleasure) sinir sisteminin boşalımı, acı ise enerji birikimidir. Yaşamın gerekleri her zaman hemen enerji boşalmasına imkan vermez. Bu nedenle sinir sistemi elde edebileceği tatmini erteleyebilir. Ancak organizma sinir sistemindeki enerjiyi boşalmak eğilimindedir. İşte organizma bunu gerçekleştirirken sinir sisteminde en kısa yol kullanılır. Bu nedenle Freud'a göre, bireyler psşik maliyeti minimize etme eğilimi içerisinde olan, "psşik enerji ekonomileri"ni içeren varlıklardır. Diğer yandan, tatmine giden yolda, tatmini güvenceye almak daha fazla zamanı gerektirebilir. Bu durumda organizma, boşalımı erteleme yoluyla enerji yatırımında bulunabilir. Burada Freud'çu yaklaşım ile klasik iktisadın "faizin tüketimden vazgeçmenin ya da beklemenin karşılığı" olduğuna ilişkin yaklaşım bire bir örtüşmektedir. Diğer yandan, Freud'un "psşik ekonomi" fikri marjinalist doktrini andırmaktadır. Buna göre, ihtiyaç, ekonominin kendi kendine ürettiği bir şey olmayıp; bireylerin iç güdülerinden kaynaklanan bir olgudur. Psiko-analiz malları nötr objeler olarak ele almaktadır. Bu mallar, ancak istek alanına girdiğinde, kendilerine değer atfedilen kıt mallardır. Bu nedenle, Freud'un 19. yüzyılın kıtlık ekonomisi ile Maltusian korkuların etkisinde kaldığı; "psşik ekonomi" fikrinin politik iktisadın semantik bir benzetimi olduğu ileri sürülmektedir. Diğer yandan, psiko-analitik teorinin, insan yerine, "bireyin çıkar optimizasyonu peşinde koşan varlık" olduğuna ilişkin inanca yapışmış olduğu ifade edilmektedir. Gerçekten de, Freud'çu düşünceden, "bilinç-dışının gizlice bireysel tercihleri belirlediği"ne ilişkin bireyin kendi kendine "öz aldatma"sı çıkarıldığında, geriye kalan yaklaşımların neo-klasik iktisatla örtüştüğü görülmektedir (Birken, 1999: 331 vd).

Kaldı ki, klasik ve neo-klasik iktisadın "ihtiyaçların sonsuz", "kaynakların kıt" ve "insanın elemenden kaçan ve haz arayan varlık (homo economicus)" olduğuna ilişkin varsayımları ile Freud'çu psikanalizin "insan arzularının sonsuzluğu ve tamamen karşılanamayacağı"na ilişkin varsayımı arasında uyum olduğu ifade edilmekte; kaygı, haz ve rekabet üçgeninde fayda maksimizasyonunu içeren "homo economicus" ile psikanalizin cinsellik ve saldırganlık güdülerinin çeşitli biçimlerde yüceltimlerini içeren "id" ve ego" süreci arasında güçlü bir bağ kurulmaktadır (Tura, 2003: 221-222).

LIBERAL KİŞİLİK KURAMI: TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET TEORİLERİ

Liberalizm toplumsal, siyasal ve ekonomik bir kavramı temsil etmektedir. Genel olarak, temelini doğal hukuk, doğal insan hakları ya da Bentham'cı faydacılık gibi teoriler oluşturmaktadır (Yayla, 1992: 25; Yayla, 1993: 96; Friedman, 1988: 23-24).

Doğal İnsan Hakları Teorileri

Doğal hukuk ve insan hakları teorilerine göre, doğal (tabii) hukuk daimi, değişmez, kökünü insan doğasından alan yasalardır. Burada, doğa (tabiat) akıl hakimiyetinin yarasını ifade etmektedir. Temelinde, insan aklının, bütün sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri düzenleyen doğal yasaları bulmaya ve uygulamaya muktedir olduğu varsayımı bulunmaktadır (Yayla, 1992: 29-30).

Locke'a göre, insan, doğuştan tabiatı icabı bir takım haklara (yaşam, özgürlük ve mülkiyet) sahip olan bir varlıktır. Siyasal örgütlenme insanların doğa durumundan uygarlığa geçmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Locke'un doğa durumunda insanlar özgürlük ve eşitlik içerisinde yaşarlar. Doğa durumunda herkesi bağlayan ve yöneten doğa yasası vardır. İnsanlar akıl yoluyla kimsenin başkasının yaşamına, özgürlüğüne ve mallarına zarar vermemesi gerektiğini öğrenir. Ancak, yine de insanın doğa halinde başkalarının saldırılarına maruz kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle insanlar hayatlarını, özgürlüklerini ve mallarını korumak için doğa durumundan uygar topluma geçerler. Bu bağlamda, insanlar kendilerinin ve başkalarının korunması görev ve yetkilerini kısmen, yasalara karşı işlenen suçların cezalandırılması yetkisini tamamen kendi rızalarıyla (toplumsal sözleşme) siyasal iktidara devreder. Burada temel hakların sahibi olanlar bireyler, temel hakların koruyucusu ise devlettir (Yayla, 1992: 31-32, 34-35, 43). Böylece siyasal güç ortaya çıkar. Siyasal güç ise, "kamu yararı"na yasa koyma, iç ve dış tehlikelerde toplumsal güç kullanma hakkını içermektedir. Siyasal güç mukavele ile yaratıldığı için, yönetilenlerin rızasına dayanması gerekir. Bu nedenle, siyasal güç yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını ortadan kaldıramaz. Siyasal gücün böyle bir şeye teşebbüs etmesi halinde toplumsal sözleşme bozulur ve siyasi otorite meşruiyetini kaybeder (Yayla, 1992: 43). Bu durumda, Locke'un siyaset teorisinde, klasik liberalizmin savunduğu "negatif özgürlük" ilkesine dayanan "minimal devlet" anlayışının izleri açıkça görülmektedir (Yayla, 1992: 20-21, 43). Ancak Locke'un, rasyonalist bir teori geliştirmesi, siyasal gücün oluşumunda toplumsal sözleşme yoluyla yönetilenlerin rızasının alınmasında çoğunluğun kararının benimsenmesine ve siyasal gücün "kamu yararı" ile yetkilendirilmesine eğilimli olması klasik liberaller tarafından kuşkuyla karşılanmıştır (Yayla, 1992: 45).

Smith'in Doğal Haklar ve Kazanılmış Haklar Yaklaşımı

Smith, hakları, doğal haklar (yaşam ve özgürlük) ve kazanılmış haklar (mülkiyet) olarak ikiye ayırarak, sitemini doğal özgürlük anlayışı üzerine kurmaktadır. Smith, bir taraftan, insan doğasında, "kendini düşünme ve sempati", "özgürlük arzusu ve topluma uyum", "çalışma ve mübadele" eğilimlerinin bulunduğunu, bu eğilimlerin toplum içinde birbirini etkileyerek denge ve ahenk meydana getirdiğini, bu süreçte bireylerin kendi istek ve çıkarları peşinde koşarken diğerlerinin de iyiliğine sonuçlar yarattığını; diğer

tarafından da, insanın, doğası icabı, tembel, müsrif ve tedbirsiz olduğunu, piyasada, ancak koşulların zorlamasıyla ekonomik davrandığını ifade ederek, adeta “görünmez el” tarafından yönetilen klasik liberal ekonomi düzenine ulaşmaktadır (Yayla, 1992: 63-78; Yayla, 1993: 98). Smith, insan doğasının bir kısım özelliklerinin geliştirilirken, diğerlerinin kontrol edilmesi gereğine değinerek, bunun bireylerin kendi kendilerine getirdikleri kısıtlamalar yoluyla mümkün olacağına işaret etmekte ve toplum düzeninin ancak böyle işleyeceğini belirtmektedir (Smith 1974: 17). Smith, “insan”ı kendi yararının yanı sıra, diğer insanların da yararını gözeterek, diğer insanlarla duygudaşlık eğilimi olan varlık olarak tasavvur ettiği için, buradan görünmez el tarafından düzenlenen insancıl bir ekonomi düzenine ulaşmaktadır (Smith 1974: 17-18, 44, 75). Dolayısıyla Smith’in ekonomi dünyasında varsaydığı harmoni, devlet müdahalesini gereksiz hale getirmekte ve doğal özgürlük doktrini olarak, liberel ekonomi düşüncesine yol açmaktadır (Ekelund and Hébert: 100). Böylece temel görevleri “adalet” ve “ulusal güvenlik”in sağlanması ile karsız olduğu için özel teşebbüsün girmediği alanlarda kamu yararına işletmeler kurmakla sınırlanan liberal devlet sistemi ortaya çıkmaktadır (Ekelund and Hébert: 119). Smith’ in yaklaşımında görüldüğü üzere, bireylerin duygudaşlığı sayesinde kendiliğinden adil bir sosyal düzenin çıkacağına ilişkin bir anlayış bulunmaktadır. Ancak gerek liberal kapitalizmin sık sık içerisine girdiği iktisadi krizler, gerekse toplumda ortaya çıkan sosyal bunalımlar Smith’in tasavvur ettiği toplum düzeninin gerçekleşmediğini göstermiştir. Bu nedenle, bu süreç daha sonra Keynesyen refah devleti modeline yol açmıştır (Flora ve Heidenheimer: 22; Hirsch, 1978: 126; Helm, 1989: 26, 28).

Sosyal Seleksiyon Teorileri

Bu yaklaşım, liberalizmin temel kurumları olan kişilik ve mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemeleri, toplumların kendiliğinden geliştirdiği kurallar olarak ele almaktadır. Örf adet hukuku (Anglo-Sakson Common Law) buna örnek olarak verilmektedir (Yayla, 1992: 30-31). Bu bağlamda Hume’a göre, liberal toplum düzeninin, moral değerlerin yaratılmasında kapasitesi sınırlı, bencil ve miyopik varlık olan insan aklının icadı değil, tersine, sosyal evrim sürecinin ürünü olduğu ifade edilmektedir (Yayla, 1992: 54-62). Hayek de aynı yaklaşım içerisindedir. Hayek’e göre, bireyin bencil ya da alturist olması önemli değildir. Kaldı ki, birey rasyonel bir varlık da değildir. Önemli olan bireylerin kendi arzuladığı şeyleri yapabileceği ve sonuçlarını görebileceği bir sürecin oluşturulmasıdır. Bu süreç rekabetin serbest olduğu piyasa ekonomisidir. Piyasada rekabet rasyonel davranışı üreten süreçtir. Rekabet, pazar sürecine katılan ve irrasyonel davranan bireylerin, varlıklarını sürdürebilmek için, az sayıda rasyonel davranan ve rasyonel davrandıkları için de avantaj sağlayan diğer insanları taklit etmeye sürüklendiği, bu nedenle de rasyonel yöntemlerin yaygınlaştığı bir süreçtir. Hayek buradan, faydalı bulduğu ve temelini hukukun üstünlüğü, bireysel özgürlük, özel mülkiyet ve

rekabet kurumlarının oluşturduğu kendiliğinden doğan bir düzene, yani piyasa ekonomisi ve liberal sosyal düzene ulaşmaktadır (Yayla, 1992: 30-31, 188-192; Yayla, 1993: 52, 98-106, 137-148, 153). Hayek özel mülkiyeti özgürlüğün temel koşulu saymaktadır. Hayek'e göre özel mülkiyet olmaksızın özgürlük olmaz (Yayla, 1993: 146-147). Ancak burada bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu, mülkü olmayanlar için özgür olmanın mümkün olup olmayacağı sorunudur. Mülk özgürlüğün koşulu olarak ele alındığında pozitif özgürlük kavramına geçilerek liberalizme aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durum da özel mülkiyet hakkının tanındığı ülkelerdeki özgürlüğün, özel mülkiyet hakkının tanınmadığı ülkelere daha gerçek ve geniş olduğu gerekçesiyle savunulmaktadır (Yayla, 1993: 148). Ancak sorun bununla çözümlenememektedir. Çünkü pozitif özgürlük kavramına dayanarak, bireysel özgürlük ve özel mülkiyete yapılan eleştiriler, hukuki ve etik pozitivismeye yol açarak refah devletçi sosyal teorilerden radikal totaliter teorilere kadar kaynaklık etmektedir (Yayla, 1992: 148-152; Yayla, 1993: 130). Liberalizmin bu zayıf noktasıdır ki, dogmatik olarak savunma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, J. S. Mill ve Hayek, liberal sosyal düzenin yaşaması için yasal düzenlemelerin yanı sıra toplumun liberal değerlerin faydasına inanmış olmasını da gerekli görmektedir (Yayla, 1993: 53). Akli psikolojik bir varlık olarak tanımlayan Hayek (Yayla, 1993: 58-65), bireylerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulların bireylerde özgürlük ve özel mülkiyete ilişkin farklı inanç ve değerlere yol açacağını görmüş olmalı ki, özgürlüğü, dogmatik ve doktriner biçimde savunulması gereken politik bir "ahlak ilkesi" olarak ele almaktadır (Yayla, 1993: 53). Halbuki dogmatik ve doktriner olan şey, çoğu zaman gerçeğin ta kendisi değil; sadece mutlak ve son gerçeğin kendisi olduğuna ve kendisinin dışında başka bir gerçeğin ve kesinliğin bulunmadığına ilişkin telkine dayanan bir inançtır. Gücünü hayal, fantezi ve umutlardan alır. Çünkü, gerçek olmayan şeyler olan şeylerden daha yücedir (Hoffer, 1980: 54, 56). Bu anlamda Hayek'in dogmatik ve doktriner bireysel özgürlük ekonomisi, gerçek olduğu oranda güçsüz, güçlü olduğu oranda da gerçek dışı değerlendirilebilir. Son yıllarda, liberal düşüncenin global popüleritesine rağmen, halen uygulamada rağbet görmemesi bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Bentham'cı Faydacılık- Homo Economicus

Liberalizmin insan tasavvurlarından en önemlisi, rasyonalist faydacılığın kurucusu Jeremy Bentham'ın insanı, tabii hukuk ve doğal hakların dışında, "haz arayan ve elemenden kaçan bir varlık" (homo economicus) olarak tanımladığı psikolojik aksiyomudur (Yayla, 1992: 80). Bentham'a göre asıl olan haz ve ıstırap hisleri olup; tabii hukuk, tabii haklar ve sosyal mukavele teorisi temelden yoksun kurgulardır. Bir eylem mutluluk ürettiği için meşrudur. Devlete itaatın nedeni faydadır. Devlet hukukun kaynağıdır. Hukuk ise, devlet otoritesi ile müeyyideye bağlanmış; ancak hukukun kaynağı olarak devleti bağlamayan kurallar toplamıdır. Böylece, kuvvetler ayrılığının

dışlanması ve siyasal iktidarın hukuken sınırlanması imkanının ortadan kalkmasıyla sonuçlanan bu yaklaşım, aslında “metodolojik bireyci” ve “laissez faire”ci olan Bentham’ın teorisine otoriter bir nitelik kazandırmıştır. Bu bağlamda, “sosyal fayda”nın devlet müdahalesiyle artırılması yoluyla bireysel özgürlük ve hakların ihmal edilebileceğine ilişkin kolektivist anlayış bu eğilimin totaliter özünü temsil etmektedir (Yayla, 1992: 79-83).

Yukarıdaki çıkarsamaların temelinde siyasal özgürlük ile ekonomik özgürlük arasında kurulan bağ bulunmaktadır. Bentham ve felsefeci radikallerin siyasal özgürlüğü ekonomik özgürlüğün aracı olarak görme eğilimleri böyle bir sonuca götürmekteydi. Bentham ve felsefeci radikaller, siyasal reform yoluyla, büyük kitlelere oy hakkının verilmesi halinde, çoğunluğun kendileri için iyi olanı tercih ederek, “laissez faire” lehine oy kullanacaklarına inanıyorlardı. Böyle bir yaklaşımın toplumsal psikolojik gerekçesi de mevcuttu. Çünkü “laissez faire” doğrultusunda gelişen ekonomik reform eğilimi siyasal reforma eşlik etmekteydi. Ancak, anılan süreçte, negatif özgürlüğün yerine refah özgürlüğünün (pozitif özgürlük) baskın çıktığı, kolektivizm eğilimlerinin hız kazandığı ve devletin ekonomiye müdahalesinin arttığı bir gelişme ortaya çıktı (Friedman, 1988: 27-28). Halbuki, Friedman’ın (1988: 24) ileri sürdüğüne göre, ekonomik özgürlük, daha geniş anlamdaki özgürlüğün bileşeni; bu nedenle kendi başına amaç ve siyasal özgürlüğe ulaşmak için zorunlu bir araçtır. Ekonomik özgürlüğü sağlayan örgütlenme biçimi serbest piyasa ekonomisidir. Yani rekabetçi kapitalizm. Tarih, kapitalizmin siyasal özgürlüğün gerekli, ancak yeterli olmayan bir koşulu olduğunu söylemektedir. Kapitalist düzenlemeler ile özgürlükçü olmayan siyasal rejimler bir arada bulunabilir; ancak kapitalist olmayan düzenlemelerle siyasal özgürlükçü rejimlerin bir arada bulunması mümkün değildir (Friedman, 1988: 26-27). Mises’e göre piyasa ekonomisi, bütün siyasi özgürlükler ve hakları yaratan süreçtir (Yayla, 1992: 164-166). Buradaki özgürlük, Smith’in “doğal özgürlük sistemi”, Bastiat’ın “doğal ahenk düzeni” ve Spencer’in “eşit özgürlük kanunu”nun da temelini oluşturan negatif özgürlüktür (Yayla, 1992: 167). Bu bağlamda, temel ilkelerini, bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve minimal devletin oluşturduğu klasik liberalizm ortaya çıkmaktadır (Yayla, 1992: 135-136; Aktan a: 2).

Homo Economicus’dan Sapma-Keynesyen Yaklaşım

Klasik ve neo-klasik iktisat kuramlarının temel varsayımını oluşturan “homo economicus” (Ryan, 2003: 245; Üstünel, 1988: 91, 102; Tura, 2003: 221-222) metodolojik bireycilik ve ekonomide genel denge düşüncesini de beraberinde getirmektedir (Yayla, 1992: 142; Üstünel, 1988: 90, 101-102, 104; Öcal, 1981: 165-180; Aktan a :7-8). Ancak, Keynes’in toplam talebin yetersizliği nedeniyle ekonominin eksik istihdamda dengeye gelebileceğine ilişkin modeli bu yaklaşımın gözden düşmesine neden olmuştur. Keynesin

modelinde emek talebi reel ücretlerin, emek arzı ise nominal ücretlerin fonksiyonu olarak ele alınarak; ekonominin eksik istihdamdan tam istihdama geçişinin sağlanabilmesi için emek talebinin artırılması; bunun için de reel ücretlerin düşürülmesi önerilmektedir. Bu süreçte, nominal ücretlerin düşürülmesine çalışanların ve sendikaların karşı koyması nedeniyle; hatta nominal ücretlerin düşürülmesi halinde dahi istihdam artışının sağlamayacağı gerekçesiyle, devletin enflasyonist para ve bütçe politikalarıyla ekonomiye müdahale etmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır (Öcal, 1981: 272-311; Smith, 1994: 204-206; Dornbusch ve Fisher, 1990: 141-142; Wachtel, 1989: 93-107, 120-130, 338-340). Burada Keynes, örtülü olarak, toplumda alturist duyguların güçlü olduğunu ve kamu görevlilerinin piyasada faaliyette bulunan müteşebbislerden daha rasyonel ve erdemli davranarak kamu yararını maksimize edeceklerini varsaymaktadır (Taylor-Gooby, 1998: 215). Ayrıca, Keynes, emek talebini reel ücretlerin, emek arzını nominal ücretlerin fonksiyonu olarak ele alarak, istihdam konusunda işverenlerin rasyonel davranacağına, buna karşın çalışanların para yanılığısına kapılacağına ilişkin diğer bir varsayımda daha bulunmaktadır (Berberoğlu, 1995: 70-71). Bu varsayımlar “homo economicus”dan sapmalar olarak ele alınabilir. Keza, modern ekonominin kurucusu Keynes, genelde, yapısal ya da holistik iktisatçı olarak kabul edilmektedir (Zafirovski, 2000:569-570).Keynesyen yaklaşım daha sonra negatif eğimli Philips ilişkisi ile daha da netleşmiştir (Dornbusch Ve Fisher, 1990: 475-479; Smith, 1994: 206-209; Wachtel, 1989: 142-146). Siyasal gücün izlediği para ve maliye politikalarıyla enflasyonun sürekli olarak bireylerin beklentilerinin üzerinde gerçekleştirilmesi bireylerin sürekli yanıtılması anlamına gelmektedir. Böylece para ve maliye politikalarını üretenlerin toplum yararına rasyonel davrandıkları, diğer bireylerin ise rasyonel davranmadıkları varsayılmaktadır. Yani Keynesyen yaklaşımda “homo economicus”dan sapılmakta ve buradan da devletin ekonomiye müdahale ederek, bütün makro-ekonomik büyüklükleri belirlemesi politikaları türetilmektedir (Taylor-Gooby, 1981: 72-73; Foster, 1989: 92-93). Diğer deyişle, buradan siyasal gücün kamu yararına ekonomiye müdahale ederek baştan aşağı biçimlendirdiği rasyonalist bir yaklaşım (Yayla, 1992: 20-23, 98; Yayla, 1993: 65-67) ortaya çıkmaktadır.

Tekrar Homo Economicus’a Dönüş-Liberalizmim Yeni Versiyonları

Keynesyen politikaların stagflasyonla sonuçlanması (Buchanan a: 2-4; Smith, 1994: 213) klasik liberalizmin yeni türevleri olan monetarist ve arz-yönlü iktisat yaklaşımlarının popüler hale gelmesiyle neticelenmiştir. Bu kapsamda, monetarist iktisatçılardan, Milton Friedman ve Edmund Phelps’in, “adaptif beklentiler” ve “doğal işsizlik oranı” hipotezlerinde iktisadi birimlerin, enflasyonist politikalarla kısa dönemlerde yanıtılsalar dahi, uzun dönemde rasyonel davranacaklarını varsayarak, uzun dönemde devlet müdahalelerinin işsizliği azaltmak bir yana sadece enflasyonu artıracığını, bu nedenle de devletin ekonomiye müdahaleden vazgeçmesi

gerektiğine ilişkin yaklaşımları (Smith, 1994 : 209-212, 217-219; Foster, 1989: 40-53), uzun dönemde bireylerin “homo economicus” olarak davrandığı anlamına gelmektedir. Friedman ve Phelps’in monetarizminin ötesine geçen rasyonel beklentiler teorisinin, adaptif beklentiler analizinde yer alan “enflasyon beklentilerinde sürekli sistematik hata” unsurunun yerine “rasyonel beklentiler”i ikame ederek, kısa dönemde dahi Philips ilişkisinin mevcut olmadığını (Smith, 1994: 213-216; Foster, 1989: 45-53; Canaktan a:14-15); dolayısıyla ortalama bireylerin kısa dönemde dahi rasyonel davrandığını ileri sürmesi, bireylerin kısa dönemde de homo economicus” olduğu varsayımına geri dönüşü temsil etmektedir. Sonuçta da, bu teorilerden, temelini bireyci metodoloji ve “homo economicus” ilkesinin oluşturduğu klasik liberalizmin yeni versiyonları türetilmektedir.

Bu bağlamda, metodolojisini “bireycilik” ve “homo economicus” ilkesi üzerine kurmuş olan Virginia Politik İktisat Okulu, kamu tercihi ve anayasal iktisat teorisiyle, siyasi otoritenin anayasal kurallarla sınırlandırılması yoluyla, yeniden 18. Yüzyıl klasik liberalizmine dönüşü önermektedir (Buchanan b: 5; c: 2; Aktan b:19). Bu yaklaşıma göre, devlet müdahalesini üreten siyasal ve bürokratik süreçler ile siyasal süreçlerde rol oynayan baskı ve çıkar grupları arasındaki ilişkiler, “kamu yararı” yerine “bireysel yarar” tarafından biçimlendirilmektedir. Bu bağlamda, siyasal ve toplumsal süreçler bireylerin rasyonel tercihleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Buchanan ve Brennan, 1989: 3, 12-18; Buchanan, 1989a: 25; 1989b: 37; Aktan b: 19; c: 2-3). Birey, Hume’un belirttiği gibi, kamusal ilişkilerde çıkarından başka bir şey düşünmeyen bir varlığı temsil etmektedir (Taylor-Gooby, 1998: 215). Böylece, birey “homo economicus” olarak tanımlandıktan sonra, kamu ekonomisinin düzen içinde işleyebilmesi için, siyasal iktidarların ekonomik güç ve yetkilerinin anayasal düzeyde sınırlandırılması ve rekabete işlerlik kazandıracak temel kuralların anayasada yer alması önerilmektedir. Bu bağlamda devletin ekonomik alandaki fonksiyonlarının; vergileme, harcama, borçlanma ve para basma yetkilerinin sınırlandırılması, kamu ekonomisinin mümkün mertebe küçültülmesi ve özel sektörle rekabete açılması, özelleştirme, çıkar ve baskı gruplarının siyasal etkinliklerinin azaltılması ile bireyciliğin esas alınması önerilmektedir (Buchanan b: 8-9; d: 8-11; e:1-7; f: 6-11; Tullock: 6-7; Aktan b: 20, 22, 52; d: 2; Savaş, 1997: 33-39; Arın, 1997: 80-81, 88). Diğer deyişle, Virginia Politik İktisat Okulunun yaklaşımında, klasik liberal devlet ve liberal ekonomi yaklaşımına geri dönülmektedir.

Ancak, bu yaklaşıma önemli katkılarda bulunmuş olan Buchanan, “homo economicus” ve “bireycilik” metodolojisiyle piyasaların ve siyasal süreçlerin yeterince modellenemeyeceğini, bu tür modellerde “kamu yararı”nın asla analize giremeyeceğini ve bireyci metodolojiden bir anayasal iktisat türetiminin zor olduğunu; çünkü değerlerin kaynağı olarak birey alındığında, bireysel çıkar dışında “kamu yararı” ve kolektiviteleri var eden normatif değerlerin ve kuralların üretilmesinin mümkün olmayacağını ifade

etmektedir (Buchanan, 1989a: 32; 1989c: 60-63). Ayrıca belirtmek gerekirse, aynı tarihsel dönemde aynı üretim biçiminin farklı toplum düzenlerine yol açması, kurumların da bireysel tercihler üzerinde belirleyici rolünün olduğunu göstermektedir (Dulupçu, 2003: 52; Jessop, 2001:215-216; North, 1-2;; Buchanan, 1989b: 41-42; Taylor-Gooby, 1998:: 221-222; Lewis vd., 1998: 173-180).

MARKSİST KİŞİLİK KURAMI: TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET TEORİSİ

Marx, insan kavramını ele alırken, insan “doğa”sı ile “varlığı” arasında bir ayrıma gitmektedir. Marx’ın insan doğasına ilişkin tanımı, kökleri itibariyle Spinoza, Goethe ve Hegel tarafından geliştirilmiş olan hümanistik insan tasarımına dayanmaktadır. Marx’a göre, kendi “varlığı”nı özgürce kendisi yaratarak, kendi “doğa”sını dışsallaştıran kimse sağlıklı bir insan olarak tanımlanmaktadır (Fromm, 1998: 79-80). Marx, “doğa”sı itibariyle, her bireyi insan “tür”ünü temsil eden evrensel bir varlık olarak düşünmektedir. İnsanın “tür” varlığı (doğasına uygun kişiliği), onun doğa üstündeki bağımsız etkin tür yaşamıyla gerçekleşir. Bu süreç, bireyin üretim yoluyla kendi eserlerini yaratarak türsel yaşamını nesnelleştirmesidir. Anılan süreçte, birey özgürce etkinlikte bulunarak “doğa”sına uygun bir kişilik kurulumunu gerçekleştirmiş olur. (Tolan, 1980: 147). Ancak, Marx’a göre, insanın kişiliği (varlığı), insanın “doğa”sına (özü) uygun olarak gerçekleşmemektedir. Çünkü, özel mülkiyet ve iş bölümü geliştiği oranda, insan kendi dışındaki güçlerin belirlediği “varlık” haline dönüşerek, özgürce kendi “doğa”sını gerçekleştirme imkanından yoksun kalmaktadır. Dolayısıyla Marx’a göre insanın somut varlığı (kişiliği) “doğa”sına yabancılaşmış olarak gerçekleşmektedir (Tolan, 1980: 145).

Feuerbach’ın “Tanrı’nın insanı değil, insanın Tanrı’yı yarattığı ve insanın kendi gücünü aktararak yarattığı Tanrı ile tapınarak kurduğu ilişkide ne kadar çok şeyi Tanrı’ya izafe ederse o ölçüde kendisine az şey bırakarak yabancılaştığı”na ilişkin yaklaşımını emeğe uygulayan Marx, kapitalist kurum ve kuralların tümünü ve siyasi erk’i emeğin kendisini köleleştirdiği bir yabancılaşma olgusu olarak ele almaktadır. (Marx, 1971: 141-142; Fromm, 1998: 56-57). Orta çağ’a ilişkin “insanların kötülüğe eğilimli varlıklar olduğu ve Tanrının monarklar ile kiliseyi insanları kötülüklerden alıkoymakla görevlendirdiği”ne ilişkin Augustinist yaklaşım (Douglas, 1989: 302-303) ve sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan burjuva hakimiyetine duyulan tepki, Marx’ın böyle bir yaklaşım üretmesinin psikolojik tabanını oluşturmuş olabilir.

Görüldüğü üzere, Marx, insan doğası ve kişilik kurgusunun orijinine “emek” olgusunu koymaktadır. Ona göre, emek, insanın doğa ile ilişkisinde özgürce yeni bir evren yaratarak kendisini gerçekleştirme sürecidir. Ancak özel mülkiyet ve iş bölümüne dayanan üretim düzeninde, emek, bu niteliğini

kaybederek, yarattığı ürünlerin, yabancı bir güç olarak, kendisini köleleştirdiği bir süreç olarak ortaya çıkar. Emekçilerin kendi ürünleri olan makinelerin dişlisi konumuna indirgendiği bu süreçte, “özgür bilinçli etkinlik” yerini “yanılsamalı bilinçli etkinlik”e bırakarak, emekçilerin kendi yaşamlarının amacı olmaktan çıkarak varlıklarının aracı haline dönüştüğü bir olgu ortaya çıkar. Yabancılaşma olarak tanımlanan bu süreçte emekçiler daha çok ürettikçe, kendilerini belirleyen objeler gittikçe güçlenmekte; dolayısıyla emekçilerin içsel yaşamı gittikçe yoksullaşmaktadır (Tolan, 1980: 145, 147; Fromm, 1998: 58,60; Marx, 1971: 141-142).

Marx’a göre, insanların bilinçleri öznel olarak kendi öz güçleri yerine, üretim biçiminin ortaya çıkardığı tarihsel-toplumsal yaşam uygulaması tarafından belirlenmektedir. Yani üretim biçimi yaşam biçimini; yaşam biçimi de insan düşüncesi ve siyasal ve sosyal toplum yapısını belirlemektedir. Diğer deyişle bilinç öznel bir etken olmak yerine sosyo-ekonomik bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır (Marx, 1971: 31-39; Fromm, 1998: 52,132; Akyıldız, 1998:164). Dolayısıyla, insanın bilinci yanılsamalı ve varlığı özüne yabancı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle, özel mülkiyet, devlet, servet ve para; bunların hepsi insanlığın yabancılaşmasının ürünleridir (Marx, 1971: 137-148, 195-199; Akyıldız, 2000: 3; Ulutan, 1980: 36-37; Esin, 1982: 35-36,39). Bu çerçevede, insanlar sadece kendi yarattıkları nesnel evreni tarafından değil; aynı zamanda toplumsal ve siyasal koşullar tarafından yönetilmektedir. Sonuçta, kendilerini doğanın efendisi sanan yabancılaşmış insanların, gerçekte kendi öz güçlerinin somutlaştığı şeyler ve koşullar evreninde güçsüz ve edilgen varlıklar olarak köleleştirdiği bir süreç ortaya çıkmaktadır (Tolan, 1980: 149; Fromm, 1998: 58-59; Akyıldız, 1998:164-165). Bu nedenle, Marx kapitalist toplumda sahip olmak (mülkiyet) ve kullanmak isteğine yenilmiş olan edilgen yozlaşmış insan yerine, insansal özünü gerçekleştirerek kendisi bir şey olan öznel insana imkan sağlayacağına inandığı alternatif bir toplum düzeninin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedir (Fromm, 1998: 53; Tolan, 1980: 148).

Marx’a göre tarihi süreçte, kapitalizm yabancılaşmanın ulaştığı en ileri aşamayı temsil etmektedir. Kapitalist toplum düzeninde sadece emekçiler değil herkes yabancılaşmıştır. Bu süreçte kapitalistler memnun olup; benlik yabancılaşmasının kendi güçlerinden kaynaklandığı yanılgısı içerisindeyler. Buna karşın emekçiler benlik yabancılaşmasının altında ezilmekte ve insanlığa aykırı bir durumun yaşandığının farkındadır. Bu nedenle yabancılaşma sürecinde kapitalistler (mülk sahipleri) tutucu emekçiler (proletarya) ise yıkıcı tarafı oluşturmaktadır. Proletarya özel mülkiyet düzeninin kaçınılmaz olarak yarattığı, kendi tasfiyesini gerçekleştirecek karşı gücü temsil etmektedir (Tolan, 1980: 147; Marx, 1971: 214).

Yabancılaşmanın her türünü, özel mülkiyet ve yabancılaşmış emek ilişkisinin türevi olarak ele alan Marx, işçi sınıfının kölelikten kurtuluşunu

bütün insanlığın kurtuluşu olarak ele almaktadır. Çünkü, Marx'a göre, işçi sınıfının kurtuluşu bütün insanlığın kurtuluşunu içermektedir (Marx, 1971: 149). İşçi sınıfının varoluş koşullarında insanlıkla ilgili ne varsa koparılıp alınmış; toplumsal varoluşun insanlığa aykırı bütün özellikleri işçi sınıfında yoğunlaşmıştır. Bu nedenle, işçi sınıfı teorik olarak toplum düzeninin bilincine varmanın ötesinde içinde bulunduğu insanlığa aykırı durumdan dolayı ayaklanmaya zorlanan bir gücü temsil etmektedir (Marx, 1971: 214-215; Akyıldız, 2000 : 4; Tolan, 1980: 198). Bu süreçte proleterler, hem yabancılaşmış hem de ruhsal sağlığı yerinde birileri olarak yaşamını sürdüremeyeceği için, tarihin ve kendi güçlerinin bilinçli öznesi olarak, kapitalizme karşı gerçekleştirecekleri bir başkaldırıyla, doğanın kör güçleri yerine kendi aralarında akıllı şekilde planlamaya giderek doğayı ortak denetimleri altına aldıkları kolektif mülkiyet düzenine (sosyalizm-komünizm) geçeceklerdir. Artık yeni toplum düzeninde gerçek anlamda siyasal erk olmayacaktır. Çünkü siyasal erk uygar toplumdaki çatışmanın (egemen sınıfın) ifadesidir (Fromm, 1998: 60-61; Tolan, 1980: 198; Marx, 1971: 213-216, 222-223, 230). Ancak; Marx'a göre, kapitalist toplum düzeninden komünizme doğru devrimci dönüşümün aşamaları söz konusudur. Birincisi, proletarya devriminden sonra kapitalizmin kalıntılarının tasfiye edildiği siyasal geçiş dönemini içeren devrimci proletarya diktatörlüğü aşamasıdır. Daha sonra proletarya diktatörlüğünün ve herkesin üretime katkısı kadar üretimden pay almaya devam ettiği sosyalizm aşaması gelmektedir. Son aşama ise, emeğin yabancılaşmadan kurtulduğu, üretici güçlerin ve zenginlik kaynaklarının bollaşığı, "herkesin gücüne göre çalışıp ihtiyacına göre tükettiği" ileri komünist toplum aşamasıdır (Marx, 1971: 245-248; Ulutan, 1980: 244-245; Akyıldız, 2000: 5).

Marx'a göre sosyalizm-komünizm yabancılaşmanın ortadan kalkması, insanın toplumsal olarak kendi doğasına geri dönmesi, kendi doğasının (özünün) gerçekleşmesi ve doğayla birliğinin kurulması anlamına gelmektedir. Bu manada sosyalizm-komünizm tam bir hümanizm olarak ortaya çıkmaktadır (Marx, 1971: 230-233; Fromm, 1998: 85). Freud'un "id" ve "süper-ego"ya yüklediği anlamlar, Marx'ın yaklaşımında adeta tersine dönmüştür. Freud'a göre, "id" insanın uygarlık karşısı vahşi yanını; "süper-ego" ise, "ego" aracılığıyla, "id"i bastırarak insanı uygarlaştıran toplumsal kural ve yasaklamaları temsil ederken; Marx'a göre, insan doğası olumluluğu ve insanlığı; toplumsal kural ve yasaklamalar (kapitalist kurum ve kuralların tümü, özel mülkiyet, devlet, servet ve para) ise insan doğasını baskılayan ve köleleştiren unsurları temsil etmektedir. (Marx, 1971: 137-148, 195-199, 230-233; Fromm, 1998: 85; Akyıldız, 2000:3; Ulutan, 1980: 36-37; Esin, 1982: 35-36,39). Ancak, tarih, Marx'ın, insanın toplumsal varlık olarak kendi olumlu doğasına geri dönüşü olarak tanımladığı sosyalizmin de insanı köleleştiren totaliter bir rejim olarak gerçekleştiğine tanıklık etmiştir. Marx'ın hümanist insan kuramı, gerçekte, sosyalizmle çelişen düşünce, tutum ve

davranışların tümünün, insan doğasına aykırı sayılarak, şiddetle bastırılmasının meşruiyet kaynağını oluşturmuştur. Marx'ın insan kurgusu, insanın özgürleştirildiği bir sürece değil; tersine katı disipline dayanan merkezi totaliter örgütlenme içerisinde insanların özgürlüğünü kısıtlayarak, kendi varlıklarını gerçek eğilimlerine göre gerçekleştirmelerini engelleyerek, yeni bir yabancılaşma, yeni bir kölelik sürecine yol açmıştır (Tolan, 1980:142, 150; Akyıldız, 2000: 6).

TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET TEORİLERİNİN TUTUNMA DİNAMİĞİ

Sosyal, iktisadi ve siyasal teorilerinin temelinde insan davranışlarına ilişkin varsayımlar bulunmaktadır. Bu nedenle, bu alanlarda teori geliştirmeye çalışan her düşünür, teorisini olumlu ya da olumsuz yönde idealize ettiği bir insan doğası üzerine kurmaktadır (Yayla, 1992: 14, 28, 117). İnsan doğasına ilişkin her bir varsayım insanın belirli bir özelliğini ön plana çıkarıp diğer özelliklerini ihmal ettiği için, kendi mantığı içinde tutarlı ve güçlü, ancak bir takım sonuçları gerçek yaşamla çelişen farklı teorilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İnsan tanımları kısmen yanlış ya da eksik olduğu için, bunlara dayanarak geliştirilen teoriler gerçek yaşamda öngörülen sonuçları doğurmamaktadır. Buna ilişkin bir tanıyı Robert Solow'da (1983) görüyoruz. Solow, "Bana öyle geliyor ki, denge teorisyenleri, sahip olduğumuz model Walrasyan model olduğu için, dünyanın Walrasyan modeldeki gibi olması gerektiğini söylüyorlar. Geçek yaşamın içinde olanlar ise dünyanın Walrasyan modeldeki gibi olmadığını... ifade ediyor... Gerçek süreç budur. Biraz daha düşünüldüğünde, dünyanın Walrasyan olmaması için nedenlerin olduğunu ileri sürmek istiyorum." diyor (Foster, 1989: 58).

Buna karşın, anılan teorilerin bir kısmının 18. ve 19. yüzyıl liberalizmini, diğer bir kısmının da 20. yüzyıl totalitarizmini ürettiği görülmektedir (Yayla, 1993: 3). Peki, gerçek yaşamla çelişen sonuçlarına rağmen, bu soyut fikirlerin gücü nereden gelmektedir? Hayek'e göre, "soyut fikirlerin gücü, çoğu kimseler tarafından bilinçli biçimde sadece teoriler olarak kabul edilmemesi, zımni faraziyeler olarak hareket eden kendiliğinden doğru gerçekler olarak muamele görmesi gerçeğine dayanmaktadır" (Yayla, 1993: 3). Bu fikirlerin gücü, insan psikolojisinde dogmatik inançlara dönüşmesinden gelmektedir. İnsanlar, inançlarına dayanak olacak gerekçeleri, kendi gözlem ve deneyimlerinden değil dogmatik telkinlerden çıkarma eğilimindedir. Luther'in içinde bulunduğu psikoloji bu duruma örnek olarak verilebilir. Luther, "İncil'in dünyasına öyle sarılmamız ki, eğer Tanrı'nın bütün meleklerinin bana inancımın farklı şeyler söylemek üzere geldiğini görsem, inancımın bir hecesinden bile şüphe etmeyi aklımdan geçirmeyeceğim gibi gözlerimi kapar ve kulaklarımı tıkırım, çünkü onlar görülmeye ve duyulmaya layık değildir." demektedir. Ona göre aklın ve duyguların bulgularına dayanmak ihanet ve kafırlıktır (Hoffer, 1980: 56). Hoffer bu olguyu, "bir

inancı mümkün kılmak için ne kadar inançsızlık gerektiğini görmek dehşet vericidir” diyerek ifade etmektedir. Bir şeyin toplumda tutunması için anlaşılmaz, ancak inanılır olması gerekir. Çünkü, anlaşılır olan her şey kuvvetten yoksun hale gelmektedir. İnsanlar bir şeyi anladıkları vakit, onun doğruluğu ve kesinliği gözlerinden düşmektedir. Bergson’un işaret ettiği gibi, bir inancın kuvveti, dağları yerinden oynatmasından değil, tersine yerinden oynatılacak dağların görülmemesinden kaynaklanmaktadır (Hoffer, 1980: 56-57).

Soyut fikirlerin kendiliğinden doğru gerçekler (dogmalar) olarak tutunmasının bilinç ve bilinç-dışını kapsayan psikolojik ve sosyolojik dinamikleri vardır. Bu olgu tesadüfi değildir. Bireylerin psikolojik ve sosyal varlık olmasından kaynaklanır. Bireylerin içerisinde yaşadığı sosyo-ekonomik koşullarda ortaya çıkan ihtiyaçları bilişsel süreçlerini, bilişsel süreçte kişilik kurulumlarını ve kişilikleri de tekrar düşünce ve inançlarını etkiler. Yani bireyler objektif değil sübjektif varlıklardır. İhtiyaçlarına uygun cevaplar üreten teoriler doğru, diğerleri ise yanlıştır. Örneğin, aileden ya da piyasanın sunduğu fırsatlardan yararlanarak zengin olan birinin özel mülkiyeti meşruiyeti olan bir hak, buna karşın aileden fakir ya da piyasada her şeyini kaybetmiş bir diğerinin haksızlık olarak algılaması gayet normal bir olgudur. Bu çözümlenmeye ilişkin olarak, Bireysel Psikolojinin kurucusu Adler, bireylerin tüm deneyim ve sorunlarını kendi anlayışlarına göre değerlendirdiklerini, bu anlayışın çoğu zaman gizli bir varsayım olduğunu, bireylerin kendilerinin dahi bu varsayımın farkında olmadığını ve bilim adamlarının, özellikle düşünür, psikolog ve sosyologların da bu ağı kapsama dahil olduklarını ifade etmektedir (Adler, 1983: 35-36).

Bilişsel süreç, bireysel süreçte olduğu gibi toplumsal süreçte de objektif değil sübjektiftir. Bilişsel süreç, algı, sezgi ve duygunun tesiri altındadır. Dogmaların en büyük kaynağı bilinmezliktir. Aklın sınırlarının olması dogmalara, dogmalar da bilişsel sürecin sübjektif olmasına yol açmaktadır. Bu süreçte her soyo-ekonomik koşul kendi dogmatik varsayımlarını yaratmakta; bu varsayımların etkisi altında her birey kendi bilinç ve bilinç-dışı ihtiyaç ve beklentilerine uygun olarak bilişsel donanımlarını ve kişilik kurulumlarını gerçekleştirmektedirler. Adler’in “toplum yaşamının demir mantığı” bu bağlamda büyük anlam ifade etmektedir (Adler, 1983: 19). Bu nedenle, her biri farklı bir insan doğası varsayımı üzerine inşa edilmiş olan biri diğerine zıt toplum, iktisat ve siyaset teorileriyle idealize edilmiş toplum düzenleri insanlar arasında taraftar bulmakta ve büyük kitlelere mal olabilmektedirler.

Gerçekte, toplumsal, siyasal ve iktisadi teorilerin temelinde rasyonalist determinizm ya da dogmatizm bulunmaktadır. Rasyonalist determinizm, insan doğasını daima değişmez iç güdüler ve bu iç güdülere bağlı fikir ve davranışlar dizgesi ile anlamlandırma eğilimindedir (Douglas, 1989: 308).

Buna karşın, Hume ve Hayek'in "sosyal evrim içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan kurallara, kısa vadeli çıkarlarıyla çelişse dahi, herkesin uyması gerektiği"ne ilişkin dogmatizmi, anti-rasyonalist ve şüpheli temeller üzerinde başka bir rasyonel determinizm inşa etmektedir (Yayla, 1992: 30-31, 61-62). Kapitalizme meşruiyet kazandıran rasyonalist determinizm, "genellik", "rekabet" ve "özel mülkiyet"i insan doğasının bir parçası olarak tanımlamakta ya da bireysel özgürlüğü kendi başına dogmatik değer olarak ele almaktadır. Buna karşın, sosyalizme yol açan rasyonalist determinizm ise, alturizm, komünal mülkiyet ve planlı ortak faaliyetleri insan doğasının birer gereği sayarak, sosyalizmi tarihin zorunlu bir varlığı olarak görmektedir (Douglas, 1989: 308; Yayla, 1993: 53)

Burada rasyonalist bilimsel tekniklerin işleyip işlemediği sorgulanması gereken bir husustur. Douglas'a göre, rasyonel-bilimsel tekniklerin modern formları beklenenden daha fazla yaşamamaktadır. Bunların işlevi muhtemelen, teknisizmin eski formları olan büyü ve sihirden daha fazla değildir. Bu durum psikoterapi tekniklerinde açıkça görülmektedir. Bu tekniklerin kullanıldığı tedavilerde alınan olumlu sonuçlar, kendiliğinden iyileşmeden daha yaygın değildir. Ayrıca iddia edilen çözümlerin çoğunda bir iç çelişki de mevcuttur. Örneğin, başkalarını zengin edecek garantili bir formülü olduğunu iddia eden bir kimsenin kendisi zengin olmaya muktedir değil. Toplum hayatına hükümet müdahalelerini azalacağını vadeden politikacı bunu güçlü bir eğitim ve enerji bürokrasisi aracılığıyla gerçekleştireceğini iddia ediyor. Yani, yeni bir rasyonalist yöntem sunuyor. Halbuki, rasyonalist teknikler insan problemlerini çözmekte daima başarısızdır. Çünkü rasyonalist tekniklerin insana ilişkin örtülü varsayımları yanlıştır (Douglas, 1989: 296- 297).

SONUÇ

Kişilik, çevre koşullarının etkisi altında, bilinç ve bilinçdışı hafızalarıyla, insan doğasını içeren dinamik bir yapıdır. Bir yaklaşıma göre sıkı sıkıya programlanmış, başka bir yaklaşıma göre kısmen dışa açık bir genetik yapıdır. Diğer bir yaklaşıma göre, rasyonalist toplum mühendisliği sürecinde baştan sona inşa edilen varlıktır. Birey, Freud'a göre ilkel güdülerin baskılanması sürecinin, Dewey'e göre alışkanlıkların ve Bentham'a göre haz arayışının tanımladığı bir olguyu temsil etmektedir. Bu yaklaşımları biçimleyen üç temel değişken, akıl, güdüler ve kültürdür. Bu değişkenlere yüklenen anlam ve işlevler değiştikçe farklı kişilik kuramları ortaya çıkmaktadır. Farklı kişilik kuramları da farklı toplum, iktisat ve siyaset teorilerine yol açmaktadır.

Bu bağlamda, refah devleti modeli Freud'un "süper-ego"nun "id" üzerindeki uygarlaştırıcı rolünü temsil etmektedir. İnsanı doğuştan tabiatı icabı bir takım doğal haklara sahip bir varlık olarak ele alan Locke özgürlükçü bir siyasi modele ulaşmaktadır. Bastiat, insanda hakim olan

bireysel çıkar ve altruizm eğilimlerinden; Hume, Smith ve Hayek de, “irrasyonel insan”ın içgüdüsel özellikleri sınırlayan kuralları üreten “sosyal seleksiyon” sürecinden, negatif özgürlük ve özel mülkiyete dayanan bir liberal toplum düzeni üretmektedir.

Bentham'ın “homo economicus” aksiyomundan bir taraftan “metodolojik bireycilik” ve “laissez faire”ci ekonomik ve sosyal düzen; diğer taraftan “sosyal fayda”nın artırılması amacıyla “devlet müdahalesi”ni öngören kolektivist düzen üretilmektedir. Öte yandan “homo economicus” Keynes, Buchanan hem de neo-klasik iktisatçılar tarafından eleştirilmektedir.

Marx, insanı, “doğa”sı itibariyle, kendini gerçekleştirme ihtiyacı içinde olan etkin bir varlık olarak ele alarak, edilgen olduğu ölçüde insanın doğasına yabancılaştığı sonucuna varmaktadır. Freud'un kişilik kuramı, Marx'ın yaklaşımında adeta tersine dönmüştür. Freud'a göre, “id” insanın vahşi yanını; “super-ego”ise, insanı uygarlaştıran toplumsal kural, kurum ve yasaklamaları temsil ederken; Marx'a göre, insan doğası olumluluğu; toplumsal kural, kurum ve yasaklamalar insanı köleleştiren düzenlemeleri temsil etmektedir. Marx, buradan, kapitalist düzenin özellikle emekçileri makinelerin dişlisi konumuna indirgeyerek emekçilerin yabancılaşmasına yol açtığından hareketle, emekçilerin yabancılaşmadan kurtulmak için, kapitalizme karşı ayaklanarak kolektif mülkiyet ve planlama düzenine geçecekleri sonucunu çıkarmaktadır.

Sonuçta her bir kişilik tasarımı (insan tanımı) farklı bir toplum, iktisat ve siyaset teorisine yol açmaktadır. Hatta belirli bir kişilik tasarımından farklı gerekçelerle bir birine zıt sonuçlara ulaşılmaktadır. İnsana ilişkin her tasarım insanın belirli bir niteliğini ön plana çıkardığından, kendi mantığı içinde tutarlı, ancak sonuçları itibariyle gerçek yaşamla çelişen farklı teorilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu teorilerin bir kısmının liberal, diğer bir kısmının da totaliter toplum düzenlerine kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu teorilerin gerçek yaşama ilişkin yanlış sonuçlarına rağmen taraftar kitleler bulabilmesi, bunların insan psikolojisinde dogmatik inançlara dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bilişsel süreçler hem bireysel hem de toplumsal düzeyde subjektiftir. Bu nedenle, her birinin temelinde farklı bir insan tasarımı bulunan, rasyonel determinist ya da dogmatik niteliklere sahip, toplum, iktisat ve siyaset teorileri sosyal süreçte tutunabilmekte ve aynı tarihsel süreç içerisinde dahi farklı toplum, iktisat ve siyaset rejimlerine yol açabilmektedirler.

KAYNAKÇA

ADLER, A. (1983), *Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme*, (Çev.) Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul.

- AKTAN, C. C., a, *Monetarizm Ve Rasyonel Beklentiler Teorisi*, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/monetarizm/aktan-monetarizm.htm (Erişim: 25.03.2005).
- AKTAN, C. C., b, *Ekonomik Anayasa*, TİSK Yayını, No: 162.
- AKTAN, C. C., c, *Kamu Tercih Teorisi*, http://www.Canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/kamu-tercihi.htm (Erişim:10.03.2005).
- AKTAN, C. C., d, *Anayasal İktisat ve Kural ve Kurumlar Önemi*, <http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/aktan-kurallar.htm> (Erişim:16.03.2005).
- AKYILDIZ, H. (1998), Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 3, 163-176.
- AKYILDIZ, H (2000), Yabancılaşmadan Kurtuluş Çabaları ve Sonuçları, *Prof. Dr. Adnan Teznel'e Armağan*, Marmara Üniversitesi Yayın No: 600, İstanbul.
- ARIN, T. (1997), Anayasal İktisat ve Refah Devleti: TİSK ve TÜSİAD'ın Asgari Devlet Raporlarının Eleştirisi, *Ekonomide Durum*, TÜRK-İŞ Yayını, Bahar-Yaz Sayısı, Ankara, 41-106.
- BERBEROĞLU, N. (1995), *Çalışma Ekonomisi*, Ant Matbaacılık-Yayıncılık, Eskişehir.
- BIRKEN, L. (1999), Freud's "Economic Hypothesis": From Homo Economicus to Homo Sexuals, *American Imago* 56.4, The Johns Hopkins University Press, 311-330.
- BUCHANAN, J. (1989a), "The Achievement and Limits of Public Choice in Diagnosing Government Failure and in Offering Bases for Constructive Reform", *Exploration into Constitutional Economics*, (Compiled by Robert D. Tollison and Victor J. VANBERG), Texas A&M University Pres, Texas, 24-35.
- BUCHANAN, J. M. (1989b), "Rational Choice Models in the Social Sciences", *Exploration into Constitutional Economics*, Compiled by Robert D. Tollison and Victor J. VANBERG, Texas A&M University Pres, Texas, 37-50.
- BUCHANAN, J. M. (1989c), "Constitutional Economics", *Exploration into Constitutional Economics*, (Compiled by Robert D. Tollison and Victor J. VANBERG), Texas A&M University Pres, Texas , 57-67.
- BUCHANAN, J. M., a, *Keynezyen Yanlıslar*, (çev.) Mutlu Yalçınkaya, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/yalcinkaya-keynezyen.htm (Erişim:10.03.2005).

- BUCHANAN, J. M., b, *Pozitif Kamu Tercih Teorisi ve Normatif Temelleri*, (çev.) Coşkun Can AKTAN), http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/aktan-buchanan-pozitif-kamu-tercihi.pdf (Erişim: 10.03.2005).
- BUCHANAN, J. M., c, *Liberal Anayasa Üzerine*, (çev.) İrfan KALFALI, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/kalpali-buchanan-liberal-anayasa.pdf (Erişim:10.03.2005).
- BUCHANAN, J. M., d, *Post Keynesyenlerde Bütçe Politikası ve Mali Normların Erozyonu*, (çev.) Ersan Öz, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/oz-post-keynesyenlerde-butce.pdf (Erişim:10.03.2005).
- BUCHANAN, J. M., e, *Mali Sürece İlişkin Kuralların İyileştirilmesi Amacıyla Vergi ve Harcama Yetkilerinin Çerçevesinin Belirlenmesi*, (çev.) Ferhat B. ÖZGEN), http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/ozgen-mali-surece-iliskin.pdf (Erişim:10.03.2005).
- BUCHANAN J. M., f, *Anayasal Demokrasi, Birey Özgürlüğü ve Politik Eşitlik*, (Çev.) Hakkı Odabaş ve Abdülkadir Gülşen, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/kalpali-buchanan-liberal-anayasa.pdf (Erişim:10.03.2005)
- BUCHANAN, J. M.; BRENNAN G. (1989), “Predictive Power and the Choice Among Regimes, *Exploration into Constitutional Economics*, (Compiled by Robert D. Tollison and Victor J. VANBERG), Texas A&M University Press, Texas, 3-23.
- DEBRAY, P. (1991), *Freud Skolastiği*, (Çev.) A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, Emel Matbaası, Ankara.
- DORNBUSCH, R.; FISHER, S. (1990), *Macroeconomics*, Fifth Edition, Pressed by McGraw-Hill Inc., USA.
- DOUGLAS, J. D. (1989), *The Myth of the Welfare State*, Published by Transaction Publishers, New-Jersey.
- DULUPÇU, M. A. (2003), “Americanismo e Fordismo” ve “Yeni” Kapitalist Gelişme: Düzenleme Perspektifi, *İktisat Dergisi*, Eylül-Aralık Sayısı, 52-62.
- EKELUND, R. B., Jr.; HÉBERT, ROBERT F. (1997), *A History Of Economic Theory And Method*, Fourth Edition, Published by McGraw-Hill Companies, United States of America.
- ESİN, P. (1982), *İş Bölümü, Yabancılaşma Ve Sosyal Politika*, Ankara.
- FLORA, P. and HEIDENHEIMER, A. J., *The Historical Core and Changing Borders of Welfare State*.

- FOSTER, J. (1989), *Evolutionary Macroeconomics*, New in Paperback, Published by the Academic Division of Unwin Hyman Ltd, London.
- FRIEDMAN, M. (1988), *Kapitalizm ve Özgürlük*, (çev.) Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu, Birinci Baskı, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul.
- FROMM, E. (1998), *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, (çev.) Necla Arat, Yedinci Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- HELM, D. (1989), *The Economic Borders of the State*, The Economic Borders of the State, Edited by Dieter Helm, Oxford University Pres, New-York, 9-45.
- HIRSCH, F. (1978), *Social Limits to Growth*, Pressed by Routledge and Kegan Paul, London.
- HOFFER, E. (1980), *Kesin İnançlılar, Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, (Çev.) Erkil Günur, Yüksel Matbaası, İstanbul.
- HORNEY, K. (1980), *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, (Çev.) Ayda Yörükkan Yüksel Matbaası, İstanbul.
- JESSOP, B. (2001), Regulationist and Autpoietcist Reflections on Polanyi's Account of Market Economies and the Market Society, *New Political Economy*, Vol. 6, No: 2, 213-232.
- JUNG, C. G. (1982), *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, Birinci Baskı, (Çev.) Engin Büyükinal, Onur Basımevi, İstanbul.
- LEWIS, A.; WEBLEY, P. ; WINNETT, A. ; MACKENZIE, C. (1998), *Morals and Markets: Some Theoretical and Policy Implications of Ethical Investing*, *Choice and Public Policy*, Edited by Peter Taylor-Gooby, Macmillian Pres Ltd., London, 164-182.
- MARX, K. (1971), *Marx'ın Toplum Kuramı, Seçme Metinler*, (Çev.) Özer Ozankaya (İlk üç bölüm) ve Mete Tunçay (Dördüncü ve beşinci bölüm), Sevinç Matbaası, Ankara.
- MORGAN, T. C. (2004), *Psikolojiye Giriş*, (Çev) Hüsnü Arıcı, İffet Dinç, Giray Uraz,15. Baskı, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayını, No:1, Ankara.
- NORTH, D. C., *Kurumlar ve Kurumsal Değişim*, (Çev) Bernur Açıkgöz, <http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/kurumsal-north.htm> Erişim:16.03.2005.
- ÖCAL, T. (1981), *Para Teorisi*, Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı, Çağ Matbaası.
- RAND, A. (2004), *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*, (Çev.) Nejdet Kandemir, 1. Baskı, PlatoFilm Production Co. Yayını, İstanbul.

- RYAN, F. X. (2003), Values as Consequences of Transaction:Commentary on Reconciling Homo Economicus and John Dewey's Ethics, *Journal of Economic Methodology* 10:2, UK, 245-257.
- SAVAŞ, V. F. (1997), Anayasal Ekonomi, *Ekonomide Durum*, TÜRK-İŞ Yayını, Bahar-Yaz Sayısı, 26-40.
- SMITH, S. W. (1994), *Labour Economics*, Printed by T. J. Pres Ltd., Cornwall.
- SMITH, A. (1974), *The Wealth of Nations*, Edited by Andrew Skinner, United Kingdom.
- TALAS, C. (1980), *Ekonomik Sistemler*, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara.
- TAYLOR-GOOBY, P. (1981), Part I: Approaches to Welfare State, *Social Theory and Social Welfare*, Written by Peter Taylor-Gooby and Jennifer Dale (Part I and Part II by Jennifer Dale), First Published by Edward Arnold (Publishers) Ltd, London, 1-141.
- TAYLOR-GOOBY, P., (1998), Choice and the New Paradigm in Policy, *Choice and Public Policy*, (Edited by Peter Taylor-Gooby), Macmillian Pres Ltd., London, 201-222.
- TOLAN, B. (1980), *Çağdaş Toplumun Bunalımı, Anomi Ve Yabancılaşma*, Kalite Matbaası, Ankara.
- TULLOCK, G, *Kamu Tercih*, (Çev.) Çoşkun Can Aktan, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/anayasal-iktisat/aktan-tullock-kamu-tercihi.pdf (Erişim: 0.03.2005).
- TURA, A. R. (2003), Psikanalitik Açıdan Homo Economicus, *İktisat'ın Dama Taşları Ekoller-Kavramlar İz Birakanlar III*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 221-235.
- ULUTAN, B. (1980), *Marxizm ve Leninizm*, Yüksel Matbaası, İstanbul.
- ÜSTÜNEL, B. (1988), *Ekonominin Temelleri*, Beşinci Baskı, Ankara.
- WACHTEL, P. (1989), *Macroeconomics From Theory To Practice*, Pressed by McGraw-Hill Inc., USA.
- WHITE M. D. (2003), Reconciling Homo Economicus And John Dewey's Ethics, *Journal of Economic Methodology* 10:2,UK, 223–243.
- YAYLA, A. (1992), *Liberalizm*, Ankara.
- YAYLA, A. (1993), *Özgürlük Yolu, Hayek'in Sosyal Teorisi*, Ankara.
- YOSHINO, A.; KIMURA, Y.; YOSHIDA, T., TAKASHI, Y., NOMURA S. (2005), Relationships Between Temperament Dimensions In

Personality and Unconscious Emotional Responses, *Biol Psychiatry, Society of Biological Psychiatry*, Vol.57, Saitama, 1-6.

ZAFIROVSKI, M. Z. (2000), Spencer is Dead, Long Live Spencer: Individualism, Holism, And The Problem of Norms, *British Journal of Sociology*, Vol. No. 51, Issue No. 3, London, 553–579.